



Всеукраїнська наукова конференція

«Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень»

29 квітня 2025 року
М.Одеса

Міністерство освіти та науки України

**Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського**

**Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка**

**Відділ історії козацтва на півдні України
Науково-дослідного інституту козацтва при Інституті
історії України НАН
України**

Одеський національний морський університет

Одеський національний художній музей

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ТРЕНДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Збірка наукових праць

Електронне наукове видання

Одеса – 2025

Рекомендовано до друку кафедрою історії України
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 11 від 18 червня 2025 р.

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 17 від 26 червня 2025 р.

Редакційна колегія:

К.і. н., доцент Сєкерська О. П. (Одеса) – *відповідальний редактор*
Лаборант кафедри історії України Яковлєва Д. Є. (Одеса) –
відповідальний секретар

Д. і. н., професор Бабенко Л. Л. (Полтава)

Д. і. н. Бруяко І. В. (Одеса)

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2025. 250 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли публікації молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції «**Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень**», яка відбулася **29 квітня 2025 року** у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Рецензенти: д. і. н., професор Гончарук Т. Г.
д. і. н., професор Діанова Н. М.

Видано за редакцією авторів-здобувачів та наукових керівників

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

З ІСТОРІЇ ОДЕСЬКОГО НІМЕЦЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (1934–1938) <i>Левченко Валерій</i>	9
---	---

ШКІЛЬНА ОСВІТА ОДЕЩИНИ В 1944 Р. <i>Осипенко Олександр</i>	18
---	----

СЕКЦІЙНІ ЗАСІДАННЯ

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНИХ ШКОЛАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. <i>Артюх Ірина</i>	23
--	----

ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1932-1933 РОКІВ: НА МАТЕРІАЛАХ ОДЕЩИНИ <i>Ахмедова Айна, Діанова Наталія</i>	30
---	----

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ЩОДО ІСТОРІЇ ОСВІТИ І НАУКИ В ОДЕСІ ПЕРІОДУ НІМЕЦЬКО-РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941–1944 РР. У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ <i>Барабаш Владислав, Левченко Валерій</i>	38
--	----

ВІДГОМОН УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 Р.) НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМ <i>Бережна Валерія, Савченко Віктор</i>	47
---	----

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ПІЧНИХ КАХЕЛЬ ЗА ЗОБРАЖЕННЯМИ НА ПРИКЛАДІ АРХЕОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ РАННЬОМОДЕРНОЇ ПОЛТАВИ <i>Березанський Антон, Коваленко Оксана</i>	54
--	----

ДАНІ ПРО ПІВНІЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я В «ГЕОГРАФІЇ» СТРАБОНА <i>Єрмакова Валерія, Водько Владислав</i>	59
---	----

Барабаш Владислав, здобувач першого
рівня вищої освіти спеціальності 271.03
ЕСЕЗА

Левченко Валерій, к.і.н., доцент,
професор кафедри соціальних та
гуманітарних дисциплін
Одеський національний морський
університет

м. Одеса

УДК 001:814:94(100)''1939/1945''

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ЩОДО ІСТОРІЇ ОСВІТИ І НАУКИ В ОДЕСІ ПЕРІОДУ НІМЕЦЬКО-РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941–1944 РР. У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. У статті окреслено джерелознавчий потенціал документальних матеріалів фондів Державного архіву Одеської області щодо історії вищої школи і науки в Одесі в період німецько-румунської окупації 1941–1944 рр. Представлено стислий огляд історії освітніх закладів та наукових установ Одеси окупаційного періоду 1941–1944 рр.

Ключові слова: історичне джерело, історія освіти, історія науки, вища школа, Одеса, окупація, архів.

Багато питань світової історії вимагають скрупульозного вивчення і деталізованого аналізу окремо кожного факту, реконструкції подій і деталізації їх особливостей, уточнень і змістовного опису через недостатню вивченість у попередні роки з метою відсікання та уникнення спроб фальсифікацій у сьогоденні та майбутньому. Одне з таких питань – історія освіти і науки в Одесі періоду німецько-румунської окупації 1941–1944 рр.

Історія освіти і науки в Одесі періоду Другої світової війни, незважаючи на значущість цього явища, до початку ХХІ ст. була вивчена недостатньо. Різні питання її історії довгий час залишалися

невивченими. Радянські дослідники з ідеологічних причин обходили цю тему стороною. Тільки на зламі XX–XXI ст. на пострадянському просторі почали комплексно вивчати дане питання. Дослідники на основі нових методологічних підходів вводили до наукового обігу фактологічні й статистичні матеріали з розсекречених архівних фондів. Використовуючи архівні матеріали дослідники представили вузлові аспекти даної теми, але вона досі залишається не всебічно дослідженим явищем. Унаслідок вивчення різноманітних історичних джерел (архівних матеріалів, періодичних видань тих років) та наукової літератури метою статті є з'ясування джерелознавчого потенціалу документальних матеріалів фондів Державного архіву Одеської області (далі – ДАОО) щодо історії вищої школи і науки в Одесі в період німецько-румунської окупації 1941–1944 рр.

У ДАОО зберігаються історичні джерела, які у різній мірі реконструюють історію 42 навчальних закладів і науково-дослідних установ зазначеного періоду. За виявленими історичними джерелами (архівними матеріалами і періодичними виданнями) всього осередків освіти і науки в Одесі періоду окупації за часів Другої світової війни було 47: 13 середніх навчальних закладів, 7 середньо-спеціальних навчальних закладів, 9 вищих навчальних закладів та 18 науково-дослідних установ і товариств [1]. Серед них Одеський університет (ректор професор П. Г. Часовников) [2], Академія витончених мистецтв (директори професор М. О. Соколов (1942–1943) і В. Штефан (1943–1944)) [3], Вища школа харчової промисловості (директор Г. Г. Феодоров) [4], Консерваторія (директор професор М. М. Чернятинський) [5], Вища технічна школа (до січня 1942 р. Індустріальний технікум, директор М. О. Пророков) [6], Вища практична школа (директор В. Іванов) [7], Вища медико-фармацевтична школа (директор С. Кутульвас) [8], Вища стоматологічна школа (директор професор Є. І. Синельников) [9], Вище морське училище (у 1942/1943 навчальному році Морський технікум, директор О. О. Федоров) [10]; Духовна семінарія (ректори протоієреї Б. Думанчук (березень 1943 р.) і Ф. Богач (з квітня 1943 р.)) [11], Мукомельний технікум [12], Дорожній технікум [13], Румунський теоретичний ліцей

(директор Р. А. Попп) і Руський теоретичний ліцей (директор Л. С. Асвадунова) [14], Ремісничє училище (Індустріальний ліцей, директор Ф. П. Нечепуренко) [15], Автомеханічний промисловий ліцей [16]; Геофізична обсерваторія (директор доцент Н. І. Іванова, з грудня 1942 р. обсерваторія увійшла до структури Одеського університету) [17], Гідрометеорологічний інститут (директор інженер Аверичев) [18], Головний інститут статистики [19], Міська бібліотека (директор О. М. Тюнеєва) [20], Будинок вчених (директор професор В. І. Кундерт, голови Правління професори К. Д. Покровський (1941–1942) і Г. Й. Потапенко (1942–1944)) [21], Інститут гідротехніки та меліорації (директори О. Михайловський (1942–1943) і О. Попеску (1943–1944)) [22], Інститут італійської культури (директор професор Карло Гілло) [23], Інститут пластичної хірургії та онкології (директор професор В. П. Кисильов) [24], Інститут селекції та генетики (директори: професор М. С. Шашкін (1942), професор Ф. В. Кетрару (1942–1943) та інженер Соловійов (1943–1944)) [25], Інститут технічних винаходів та удосконалень (директор професор Ф. В. Кетрару) [26], Історико-археологічний музей (директор В. І. Селінов, з 1 квітня 1943 р. музей увійшов до структури Одеського університету як навчально-допоміжний структурний підрозділ історико-філологічного факультету) [27], Історичний архів (директор Є. Є. Мартиновський) [28], Наукове товариство акліматизації тварин та рослин (голова професор Костецький) при Зоологічному саду (директор Г. В. Бейзерт) [29], Науковий інститут Трансністрії (директор професор Т. Херсені) [30], Одеська секція Німецького наукового інституту [31], Румунський науководослідний інститут (президент Ш. Булат) [32], Центральна хімічна лабораторія (директора професор Т. Ковальов (1942–1943) та інженер-хімік А. Сенгер (1943–1944)) [33], Центральна санітарно-гігієнічна, хіміко-аналітична лабораторія [34].

Провідне становище серед одеських науково-освітніх осередків займав відкритий новою владою Румунський королівський університет – Університет Трансністрії – Одеський університет (всі три назви використовувалися в офіційній документації). Його урочисте відкриття відбулося 7 грудня 1941 р.,

в лютому 1942 р. було відкрито три факультети (медичний, політехнічний та агрокультурний), а на початку осені 1942 р. відкрито історико-філологічний факультет [35]. Протягом дворічного існування структура університету неодноразово була трансформована. Де-юре він не мав ніякого відношення до Одеського державного університету (ОДУ), який існував у 1933–1941 рр., а під час війни перебував в евакуації. Де-факто він мав таку ж офіційну назву, розміщувався у будівлях ОДУ та інших довоєнних вишах. Викладачі й студенти ОДУ та інших вишів вищої школи Одеси, які з різних причин не встигли евакуюватися, продовжували в ньому відповідно працювати і вчитися. До того ж Румунський університет зарахував усіх студентів ОДУ, які з різних причин не евакуювалися, на навчання на наступні курси. Наприклад, один з провідних радянських істориків античності, професор П. Й. Каришковський (1921–1988), перші два курси (1939/40 і 1940/41 навчальні роки) навчався на історичному факультеті ОДУ, а два наступних на історико-філологічному факультеті (1942/43 і 1943/44 навчальні роки) Одеського університету часів німецько-румунської окупації. Процедура зарахування студентів відбулася й після реевакуацію ОДУ 1944 р., коли всі студенти «окупаційного» університету після складання академічної різниці були переведені на наступні курси навчання, а випускники (наприклад, П. Й. Каришковський) отримали дипломи радянського зразка про закінчення університету. Таким чином, керівництво «Одеських університетів» радянської формації та окупаційного періоду визнавали один одного, а характерною ознакою в історії Одеського університету 1941–1944 рр. можна вважати процес його «роздвоєння» на основі ідеологічних платформ.

За своєю інфраструктурою, суті та ідеології «Одеські університети» мали колосальні відмінності. ОДУ з відповідними йому формами управління, ідеології та нормами людських цінностей був яскравим прикладом «сталінського» механізму роботи вищої школи, в якій проблеми інфраструктури вирішувалися проведенням кампаній політичних репресій проти викладачів і студентів. Одеський університет окупаційного періоду

не відповідав і статусу класичного університету дореволюційного зразка – Імператорському Новоросійському університету (1865–1920), бо до нього було введено довоєнні інститути (Медичний, Політехнічний, Інженерів водного транспорту, Сільськогосподарський та ін.) [36] та на базі деяких з них створено факультет точних наук і політехнічний факультет, наявність яких у класичному університеті не передбачено. В структурі Одеського університету відродили юридичний факультет, який в мережі вищої школи Одеси було ліквідовано 1930 р. в структурі Одеського інституту народного господарства. Істотна відмінність було й у викладацькому складі. Наприклад, порівнюючи кваліфікаційний рівень викладацького складу істориків «довоєнного» та «окупаційного» зразків університету, то вони мали значну відмінність. У 1939–1941 рр. до педагогічного штату входила незначна частина істориків, які отримали профільну вищу освіту в провідних європейських вишах – М. Ф. Болтенко, Б. В. Варнеке, А. Г. Готалов-Готліб і К. П. Добролюбський. Решта викладачів (більше десяти чоловік) належали до числа ранньорадянської генерації вчених, так званих «партійних висуванців», які добре володіли марксистською фразеологією, у своїй більшості без спеціальної історичної освіти та фактично «безпорадні» в історичній науці. Саме з числа таких істориків обиралися декани, головними критеріями яких повинно було бути – пролетарське або селянське походження, членство в лавах ВКП (б) та відданість домінуючим ідеалам влади [37]. Викладацький склад істориків університету періоду окупації виглядав набагато більш кваліфікованим. Весь його педагогічний склад мав профільну вищу освіту європейських вишів, переважно класичних університетів. У різний час деканами обиралися видатні вчені: Б. В. Варнеке, В. Ф. Лазурський, М. О. Соколов. Крім них на історико-філологічному факультеті також викладали представники дореволюційної генерації – А. Д. Балясний, З. А. Бабайцева, П. Є. Ершов, О. І. Занчевський, Ф. І. Педанов, В. І. Селінов, Г. П. Сербський та ін. Подібна ситуація була й на інших факультетах університету, у цілому як й в інших вишах, викладацький склад, яких поповнили «списані з рахунків»

радянською владою в 1930-х рр. вчені та незначне число колег з інших країн (Німеччини, Італії, Румунії тощо).

Викладацькі склади навчальних закладів і науково-дослідних установ Одеси у 1942–1944 рр. були нестабільні, вони часто зазнавали процес ротації. Відсутність історичних джерел у фондах ДАОО щодо матеріалів багатьох осередків освіти і науки не дає можливість встановити їх штати в цей період. Через відсутність документальних матеріалів, у першу чергу архівних джерел, на сьогодні не представляється можливим максимально належним чином реконструювати моменти історії більшості науково-освітніх центрів Одеси періоду німецько-румунської окупації. Незначні документальні джерела (переважно румунською, та частково німецькою мовами), які зберігаються у фондах ДАОО щодо деяких навчальних закладів та науково-дослідних установ не дозволяють відобразити, хоча б окремі фрагменти їх історії. Виходячи з наявних архівних матеріалів, можемо констатувати, що в 9 з 32 науково-освітніх центрів Одеси за вищими показниками їх штатного розкладу налічувалося 595 чоловік. Виходячи з показників штатів відомих нам науково-освітніх осередків (з урахуванням сумісництва роботи багатьох інтелектуалів у декількох закладах та установах) дозволимо собі припустити, що гіпотетично точка сумарного показника їх складів може коливатися в інтервалі між 800–900 осіб.

У плані подальшого розкриття теми логічним бачиться виявлення нових та глибокий аналіз наявних історичних джерел у фондах ДАОО заради комплексного і детального вивчення історії освіти і науки в Одесі окупаційного періоду 1941–1944 рр.

Список використаних джерел

1. Багато українських дослідників, вивчаючи різні аспекти історії культури періоду німецько-румунської окупації Одеси, не розглядають згадані навчальні заклади та наукові установи, а акцентують увагу виключно на історії Одеського університету. Див.: Кязимова Г. Х. Творча інтелігенція та влада Трансністрії (на матеріалах окупаційної преси) // Інтелігенція і влада. 2006. Вип. 8. С. 205–210; Кязимова Г. Х. Наукова та творча інтелігенція

«Трансністрії» – деякі аспекти стосунків з владою // Інтелігенція і влада: матеріали П'ятої Всеукраїнської наукової конференції Ч. 1. Одеса, 2009. С. 129–135; Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси. Кн. 1. К., 2010. С. 697–717; Остащук В. Одеса 1941–1945 рр. в документах. Одеса, 2010. 150 с.; Шевченко Н. В. Діяльність національних культурно-освітніх закладів Півдня України в період німецько-румунської окупації 1941–1944 рр.: Автор. дис. ... канд. іст. наук. Миколаїв, 2010. 16 с.; Музичко О. Еміграції та депортації науковців з території південної України у першій половині ХХ ст.: етапи, склад, долі // Вісник Центрального державного архіву зарубіжної україніки. 2012. Вип. 1. С. 126–168 та ін.

2. ДАОО. Ф. Р-2271. Оп. 1–6. 1617 од. зб.
3. ДАОО. Ф. Р-3952. Оп. 1. 2 од. зб.
4. ДАОО. Ф. Р-3957. Оп. 1. 1 од. зб.
5. ДАОО. Ф. Р-3960. Оп. 1–2. 21 од. зб.
6. ДАОО. Ф. Р-4117. Оп. 1. 1 од. зб.
7. Высшая практическая школа // Молва. 1943. 22 июля. № 187. С. 3.
8. ДАОО. Ф. Р-4188. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 12.
9. Окончание учебного года в высшей стоматологической школе // Молва. 1943. 6 июля. № 173. С. 3.
10. ДАОО. Ф. Р-4109. Оп. 1. 4 од. зб.
11. Начало занятий в Духовной семинарии // Молва. 1943. 6 марта. № 77. С. 3.
12. ДАОО. Ф. Р-3956. Оп. 1. 1 од. зб.
13. ДАОО. Ф. Р-4030. Оп. 1. 1 од. зб.
14. В теоретических лицах города // Одесская газета. 1943. 4 апреля. № 79. С. 3.
15. ДАОО. Ф. Р-4116. Оп. 1–2. 21 од. зб.; Ф. Р-4170. Оп. 1–3. 36 од. зб.
16. ДАОО. Ф. Р-4172. Оп. 1. 4 од. зб.
17. ДАОО. Ф. Р-3959. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 18.
18. ДАОО. Ф. Р-3286. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 14.
19. ДАОО. Ф. Р-2594. Оп. 1. 12 од. зб.

20. ДАОО. Ф. Р-3032. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 53; Спр. 13. Арк. 152.
21. ДАОО. Ф. Р-3961. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 84.
22. ДАОО. Ф. Р-3950. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 44.
23. Итальянский институт в Одессе // Одесская газета. 1942. 18 ноября. № 244. С. 3.
24. ДАОО. Ф. Р-4173. Оп. 1. 1 од. зб.
25. ДАОО. Ф. Р-3955. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 16; Спр. 3. Арк. 6–6 зв.
26. ДАОО. Ф. Р-4106. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 9.
27. ДАОО. Ф. Р-4127. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 1.
28. ДАОО. Ф. Р-4121. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 191, 301, 318.
29. ДАОО. Ф. Р-4104. Оп. 1. 4 од. зб.
30. В Научном институте Транснистрии // Одесская газета. 1943. 29 июля. № 173. С. 3.
31. Субдирекция высшего образования и научных исследований // Молва. 1943. 22 октября. № 264. С. 4.
32. ДАОО. Ф. Р-3949. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 11, 50, 92.
33. ДАОО. Ф. Р-4094. Оп. 1. 7 од. зб.
34. ДАОО. Ф. Р-4145. Оп. 1. 7 од. зб.
35. Щетников В. П. Одесский университет: 1941–1944 годы (по материалам оккупационной прессы) // Записки історичного факультету. 1999. Вип. 9. С. 267.
36. ДАОО. Ф. Р-2271. Оп. 4. Спр. 195. Арк. 22–25.
37. Див.: Левченко В. В. Генерації одеських вчених-істориків першої половини ХХ століття: періодизація, термінологія, історія // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. 2016. № 15. С. 220–223 та ін.

Barabash Vladyslav, a first-level
of higher education student majoring in
271.03 Operation of shipboard electrical
equipment and automation
Levchenko Valeriy, Candidate of Historical
Sciences, Associate Professor, Professor of

***HISTORICAL SOURCES ON THE HISTORY OF EDUCATION
AND SCIENCE IN ODESA DURING THE GERMAN-ROMANIAN
OCCUPATION (1941–1944) IN THE COLLECTIONS OF THE
STATE ARCHIVE OF ODESA REGION***

Abstract. *This article outlines the source-study potential of documentary materials preserved in the collections of the State Archive of Odesa Region regarding the history of higher education and science in Odesa during the German-Romanian occupation (1941–1944). It presents a concise review of the history of educational institutions and scientific establishments in Odesa during the occupation period of 1941–1944.*

Key words: *historical source, history of education, history of science, higher education, Odesa, occupation, archive.*

Електронне наукове видання

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2025. 250 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли публікації молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції **«Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень»**, яка відбулася **29 квітня 2025 року** у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Матеріали подано в авторській редакції

Макетування: Яковлєва Д. Є.

Дизайн обкладинки: Засоба К. І.